

O'ZBEK VA ARAB ADABIYOTIDA BALOG'AT QOIDALARINI QIYOSIY O'RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Nazokat Abdulhamid Jamol qizi

Yangi asr universiteti

70230101 – Lingvistika (sharq tillari bo'yicha) magistranti

nazokatxonoyposhsho@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20917970>

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'zbek va arab adabiyotida balog'at qoidalarini qiyosiy o'rganishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda balog'at ilmining Sharq poetikasidagi o'rni, arab balog'at maktabining nazariy tizimi hamda o'zbek mumtoz adabiyotida badiiy san'atlarning milliy poetik tafakkur bilan uyg'unlashuvi yoritiladi. Asosiy e'tibor qiyosiy tahlilda qo'llanadigan tarixiy-genetik, tipologik, lingvopoetik va matnshunoslik yondashuvlariga qaratiladi. Shuningdek, tashbeh, isti'ora, kinoya, tazod va talmeh kabi san'atlarning ikki adabiy an'anadagi o'xshash va farqli jihatlarini o'rganishda metod tanlashning ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida o'zbek va arab adabiyotida balog'at qoidalarini qiyosiy o'rganish Sharq poetik tafakkurining umumiy ildizlari va milliy-estetik xususiyatlarini aniqlashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: *balog'at, poetika, ma'oni, bayon, badi, qiyosiy adabiyotshunoslik, metodologiya, tashbeh, isti'ora, kinoya, o'zbek mumtoz adabiyoti, arab adabiyoti.*

Abstract. This thesis analyzes the theoretical and methodological foundations of the comparative study of balaghat rules in Uzbek and Arabic literature. The study examines the place of balaghat in Eastern poetics, the theoretical system of Arabic rhetoric, and the integration of artistic devices with national poetic thinking in Uzbek classical literature. Particular attention is paid to historical-genetic, typological, linguopoetic, and textological approaches used in comparative analysis. The importance of method selection in studying the similarities and differences of such devices as simile, metaphor, allusion, and antithesis in the two literary traditions is also substantiated. The study concludes that the comparative investigation of balaghat rules in Uzbek and Arabic literature serves as an important scholarly basis for identifying the common roots of Eastern poetic thinking and the national-aesthetic peculiarities of each tradition.

Key words: *balaghat, poetics, ma'ani, bayan, badi, comparative literary studies, methodology, simile, metaphor, allusion, Uzbek classical literature, Arabic literature.*

Аннотация. В данном тезисе анализируются теоретико методологические основы сравнительного изучения правил балогата в узбекской и арабской литературе. В исследовании рассматриваются место балогата в восточной поэтике, теоретическая система арабской риторики, а также особенности соединения художественных средств с национальным поэтическим мышлением в узбекской классической литературе. Основное внимание уделяется историко-генетическому, типологическому, лингвопоэтическому и текстологическому подходам, применяемым в сравнительном анализе. Также обосновывается значение правильного выбора метода при изучении сходств и различий таких средств, как ташбих, истиора, киноя, тазод и талмех, в двух литературных традициях. В результате показано, что сравнительное изучение правил балогата в узбекской и арабской литературе является важной научной

основой для выявления общих корней восточного поэтического мышления и национально-эстетических особенностей каждой традиции.

Ключевые слова: *балогат, поэтика, маани, баян, бади, сравнительное литературоведение, методология, таибиҳ, истиора, киноя, узбекская классическая литература, арабская литература.*

Sharq adabiy tafakkurida balog‘at ilmi badiiy nutqning eng muhim nazariy tayanchlaridan biri hisoblanadi. U so‘zning o‘rinli, ta’sirchan, ma’nodor va go‘zal qo‘llanish qonuniyatlarini o‘rganadi. Arab filologik an‘anasida balog‘at ma’oniyligini, bayon va badi‘ bo‘limlari asosida tizimlashgan bo‘lsa, o‘zbek mumtoz adabiyotida mazkur tizim ijodiy o‘zlashtirilib, milliy badiiy tafakkur bilan boyitilgan [1; 2]. Shu sababli o‘zbek va arab adabiyotida balog‘at qoidalarini qiyosiy o‘rganish nafaqat nazariy, balki metodologik jihatdan ham dolzarbdir.

Mazkur mavzuni o‘rganishda birinchi navbatda tarixiy-genetik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu metod balog‘at ilmining shakllanish manbalari, uning arab adabiyotidagi nazariy rivoji va turkiy-o‘zbek poetikasiga ta’sirini aniqlashga yordam beradi. Arab balog‘at ilmining shakllanishida Abdulqohir Jurjoniy, as-Sakkokiy, az-Zamaxshariy singari mutafakkirlarning xizmatlari alohida o‘rin tutadi. O‘zbek mumtoz poetikasida esa Shayx Ahmad Taroziyning *Funun ul-balog‘a* va Atoulloh Husayniyning *Badoye’ us-sanoe’* asarlari balog‘at qoidalarining nazariy jihatdan o‘zlashtirilganini ko‘rsatadi [2; 3]. Demak, tarixiy-genetik metod ikki adabiy an‘ana o‘rtasidagi uzviylikni ochish uchun zarurdir.

Ikkinchi muhim metod — tipologik-qiyosiy yondashuvdir. Mazkur yondashuv tarixiy ta’sirdan tashqari, o‘xshash poetik hodisalarning ikki adabiyotda qanday vazifa bajarishini aniqlash imkonini beradi. Masalan, tashbeh arab adabiyotida tasvirning ravshanligini kuchaytirish uchun faol qo‘llansa, o‘zbek mumtoz she’riyatida u ko‘pincha an‘anaviy poetik formulaga aylangan holda estetik idealni ifodalaydi. Isti’ora arab matnida ixcham va kuchli obraz yaratishi bilan xarakterlansa, o‘zbek mumtoz matnida ko‘proq tasavvufiy, ramziy va ko‘p qatlamli ma’noni yuzaga chiqaradi [4]. Shunday qilib, tipologik metod umumiylik va xususiylikni aniqlashda asosiy vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Balog‘at qoidalarini qiyosiy tahlil qilishda lingvopoetik yondashuv ham juda muhimdir. Chunki har bir badiiy san‘at, avvalo, tilning ichki imkoniyatlari asosida yuzaga keladi. Masalan, kinoya, tazod, tajnis yoki saj‘ kabi vositalar faqat umumiy estetik hodisa emas, balki so‘zning leksik, semantik, sintaktik va fonetik qatlamlari bilan bog‘liq jarayonlardir. O‘zbek mumtoz adabiyotida “hajr o‘ti”, “ko‘ngul qushi”, “sarv qomat” kabi ifodalar lingvopoetik tahlil orqali o‘zining tasviriy va hissiy kuchini namoyon etadi. Arab adabiyotida ham “qo‘li ochiq”, “sher minbarga chiqdi” kabi ifodalar ko‘chma ma’no va estetik ta’sir uyg‘unligini ko‘rsatadi [1]. Demak, lingvopoetik metod san‘atning qanday tuzilganini emas, balki qanday ishlayotganini ochishga xizmat qiladi.

Shuningdek, matnshunoslik va kontekstual tahlil ham muhim metodologik asos hisoblanadi. Mumtoz matnda balog‘at vositasi ko‘pincha yakka holda emas, butun poetik tizim ichida ishlaydi. Masalan, Navoiy poetikasida tashbeh, isti’ora va talmehlar alohida satr darajasida emas, balki butun asarning g‘oyaviy-estetik qurilishida faol ishtirok etadi. Ayniqsa, *Lison ut-tayr* yoki *Hayrat ul-abror* singari asarlarda ramz va badiiy san‘atlar kompozitsion ahamiyat kasb etadi [5]. Shu sababli qiyosiy o‘rganishda matnning janri, g‘oyasi, madaniy konteksti va badiiy maqsadi hisobga olinishi shart.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va arab adabiyotida balog‘at qoidalarini qiyosiy o‘rganishda bir necha metodni uyg‘un qo‘llash eng to‘g‘ri yo‘ldir. Faqat tarixiy yoki faqat tavsifiy yondashuv bilan cheklanib qolish masalani to‘liq ochmaydi. Aksincha, tarixiy-genetik, tipologik,

lingvopoetik va matnshunoslik metodlarining o‘zaro uyg‘unligi orqali umumiy poetik ildizlar ham, milliy-estetik xosliklar ham aniqroq ko‘rinadi [3; 5].

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va arab adabiyotida balog‘at qoidalarini qiyosiy o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari Sharq poetikasining umumiy qonuniyatlari bilan milliy adabiy tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlarini birgalikda tahlil qilishga tayanadi. Aynan shunday yondashuv orqaligina balog‘at qoidalarining nafaqat umumiy, balki farqli jihatlarini ham ilmiy asosda yoritiladi. Bu esa kelgusida mumtoz adabiyotni o‘qitish, sharhlash va qiyosiy poetika yo‘nalishida olib boriladigan tadqiqotlar uchun mustahkam zamin yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Musaxonova M.O. Arab balog‘at ilmi va uning o‘rni // xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2025. B. 453–455.
2. Xidirov N.R. Arab tilshunoslik ilmlarida balog‘at // *Golden Brain*. 2024. Vol. 2. Issue 21. B. 221–230.
3. Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. *Funun ul-balog‘a*. Toshkent: Xazina, 1996.
4. Atoulloh Husayniy. *Badoye’ us-sanoe’*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1981.
5. *O‘zbek adabiyoti tarixi. 2-kurs majmuasi*. Toshkent: O‘zFA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti.